

Filip Bačurin

Diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest
(19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Razgovor o knjizi *Nadilaženje nacionalne paradigme* s izv. prof. dr. sc. Branimirom Jankovićem i assist. dr. sc. Nikolom Tomašegovićem



Branimir Janković (lijevo) i Nikola Tomašegović (desno)
(foto: <https://povijest.ffzg.unizg.hr/nastavnici/>)

Nešto o knjizi *Nadilaženje nacionalne paradigme*: Od historiografskog nacionalizma do transnacionalnih pristupa:

U 21. stoljeću u historiografiji sve propulzivnijim postaje polje tzv. transnacionalne i globalne historije, koja nastoji izaći iz uobičajenih nacionalnih okvira smatrajući ih preuskima za adekvatno razumijevanje kompleksnosti povijesnih procesa i pojava. Takva znanstvena kretanja nisu zaobišla ni hrvatsku historiografiju, pa je tako nedavno u javnost izašla zbirka prevedenih članaka pod nazivom *Nadilaže-*

nje nacionalne paradigme: *Od historiografskog nacionalizma do transnacionalnih pristupa* koju su priredili profesori Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (dalje: FFZG) Branimir Janković i Nikola Tomašegović. Knjiga je, nakon uvoda koji su napisali urednici („Historiografija i nacionalizam: kritika historiografskog nacionalizma i metodološke alternative“), podijeljena na dva dijela: prvi naslovljen „Studije nacionalizma – nova teorija promišljanja“; a drugi „Alternative nacionalnoj paradigmi“. Prvi dio knjige uglavnom čine tekstovi koji problematiziraju prisutnost nacionalizma u historiografiji (historiografski nacionalizam) ili metodološku „zarobljenost“ u nacionalnim okvirima (metodološki nacionalizam) te predstavljaju nove teorije unutar studija nacija i nacionalizma. Tako u prvom dijelu knjige nalazimo članke „Historijske pripovijesti i značenje nacionalizma“ Loyda S. Kramera, „Etnicitet bez grupa“ Rogersa Brubakera, „Zamišljene nezajednice: nacionalna ravnodušnost kao analitička kategorija“ Tahre Zahre, „Emocije i nacionalizam: ponovno razmatranje“ Jonathana Heaneyja i „Osvit novog doba u studijama nacionalizma? Neki svježiji poticaji za nadilaženje historiografskog nacionalizma“ Erica Storma. Drugi dio knjige čine tekstovi koji nude nove i alternativne metode transnacionalne i globalne historije koje bi nadmašile prethodno spomenuti historiografski odnosno metodološki nacionalizam. Taj drugi dio knjige započinje raspravom o transnacionalnoj historiji vođenoj u časopisu *American Historical Review* u kojoj su sudjelovali C. A. Bayly, Sven Beckert, Matthew Connolly, Isabel Hofmeyr, Wendy Kozol i Patricia Seed. Nakon toga slijede radovi: „Komparacija i transfer: pitanje metode“ Michela Espagnea; „Komparacija, transfer, ispreplitanje. *Histoire croisée* i izazov transnacionalnog“ Michaela Wernera i Bénédictea Zimmermanna; „Globalna historija, nacionalna historija? Kako pomiriti istraživanje i podučavanje“ Christophea Charlea; te za kraj „Rasprava: budućnosti globalne historije“ Richarda Draytona i Davida Mortadela. Nakon tog kratkog pregleda vrijedi napomenuti kako je knjiga predstavljena u sklopu ciklusa tribina *Od teorije do historije*, a izvještaj s te tribine može se naći na stranicama ovog časopisa.

O dr. sc. Branimiru Jankoviću:

Branimir Janković rođen je 13. studenog 1980. u Vinkovcima. Diplomirao je 2006. godine dvopredmetni studij povijesti i hrvatskog jezika i književnosti na FFZG-u. Na istome je fakultetu obranio i svoj doktorski rad „Teorijske i metodološke preobrazbe hrvatske historiografije 1970-ih i 1980-ih godina“ 2014. godine. Od 2009. radi kao znanstveni novak; zatim kao poslijedoktorand od 2015; od 2019. kao docent; a od 2024. kao izvanredni profesor na Odsjeku za povijest FFZG-a. Uz objavu svog doktorata pod nazivom *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* suurednik je nekoliko zbornika te autor brojnih članaka, prikaza i ostalih priloga. Usavršavao se na Sveučilištu u Regensburgu i Humboldtovom sveučilištu u Berlinu, a surađivao je i na nekoliko domaćih i međunarodnih projekata. Istraživački su mu interesi povijest historiografije, intelektualna historija, javna povijest, studije nacija i nacionalizma, teorija i metodologija povijesne znanosti te komparativna historija revolucija.

O dr. sc. Nikoli Tomašegoviću:

Nikola Tomašegović rođen je 1991. godine u Zagrebu gdje je završio osnovnu školu i I. gimnaziju. Dvopredmetni studij povijesti i filozofije završio je na FFZG-u 2016. godine, a već sljedeće akademske godine upisuje poslijediplomski doktorski studij moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu. Doktorsku disertaciju „Modernistički pokret mladih u hrvatskoj kulturi i politici na prijelomu 19. i 20. stoljeća“ brani 2022. godine te ju u proširenom izdanju objavljuje 2024. pod nazivom *Moderno ili narodno? Modernistički pokret u hrvatskoj na prijelomu 19. i 20. stoljeća*. Od 2018. godine zaposlen je kao asistent na Odsjeku za povijest FFZG-a, gdje trenutačno radi na mjestu višeg asistenta. Sudjelovao je na više znanstveno-istraživačkih projekata, a kao gostujuć istraživač sudjelovao je i na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti i Beču. U svom znanstvenom radu usmjeren je na intelektualnu povijest, studije nacija i nacionalizma te na teoriju i povijest historiografije.

Jeste li zadovoljni dosadašnjim interesom za knjigu?

Branimir Janković (dalje: B.J.): Osobno mogu reći da sam stvarno zadovoljan učinjenim jer uvijek je s knjigama, naravno, požurivanje, ne možete napraviti sve što želite i tako dalje. Tome uvijek doprinose i rokovi. Ipak, ovdje smo zaista uspjeli napraviti sve što smo željeli, i za uvodni dio i za tekstove, tako da smo zadovoljni, posebice jer je bilo dobro iskustvo raditi na zborniku kada je povezan s nekim kolegijem¹ i onda ga na njemu isprobavati, vidjeti reakcije studenata itd. Zato je prvi interes za knjigu došao odmah od samih studenata koji su kroz ove četiri godine bili na kolegiju i, naravno, naših kolega koji se bave teorijom, metodologijom i historiografijom. Možemo reći da su i oni primijetili da je riječ o nečemu drugačijem što ne postoji kod nas u tolikoj mjeri. Interes postoji, ali, naravno, knjiga je nešto što traje duže vrijeme i nadamo se da će nekim promocijama taj interes još više rasti.

Nikola Tomašegović (dalje N.T.): Možda samo da kažemo da će biti promocija još na Kliofestu – bit će panel koji će biti baziran na tri knjige: Michaela Antolovića koji je uredio tekstove Stefana Bergera², ova knjiga, i – ako izađe do tada – zbornik radova o globalnoj povijesti koji je isto u pripremi.

B.J.: Ja i [Michael, nap. aut.] Antolović smo napravili publikaciju s izborom od šest prijevodnih tekstova o globalnoj historiji i svjetskoj historiji. To će izaći na način na koji je objavljena *Mikrohistorija*³, u biblioteci Centra (koji se sada zove Centar za inovativne studije) s kolegom [Filipom Šimetinom, nap.

¹ Radi se o kolegiju *Historiografija i nacionalizam* koji na diplomskom studiju povijesti izvode Branimir Janković (nositelj kolegija) i Nikola Tomašegović.

² Radi se o zborniku Stefana Bergera *Historiografija, nacionalizam i identitet: komparativne i transnacionalne perspektive*, prir. i prev. Michael Antolović (Zagreb: Srednja Europa, 2024).

³ Vidi Drago Roksandić, Luka Pejić, Marko Jelenić, Samanta Paronić, ur. *Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija* (Zagreb: FF Press, SKD Prosvjeta, 2022).

aut.] Šegvićem.⁴ To je nešto što se vuče već nekoliko godina zbog različitih stvari koje sada nisu bitne, ali ta knjiga bi trebala izaći. S jedne strane se navedemo i na onaj temat u Radovima [Zavoda za hrvatsku povijest, nap. aut.] o *entangled history*⁵ [također poznatoj i pod nazivom historija ispreplitanja, nap. aut.] koji je uredila profesorica Zrinka Blažević, koja također najavljuje jedan zbornik o globalnoj povijesti.

N.T.: To što profesorica Blažević priprema je prijevod globalne povijesti ranog novog vijeka te će služiti kao udžbenik za novi program [na studiju povijesti na FFZG-u, nap. aut].

B.J.: Da, otvorile su se okolnosti da imamo časopisni temat o *entangled* historiji, da imamo zbornik o nacionalnoj i transnacionalnoj historiji, prijevod Stefana Bergera i da imamo o globalnoj povijesti dvije stvari koje su u tisku. Tako da je pravo vrijeme da na Klifestu razgovaramo o nacionalnoj, transnacionalnoj i globalnoj historiji – jesu li to suprotstavljeni pristupi ili nešto što se može pomiriti.

Koja vam je bila motivacija da priredite i objavite tekstove iz knjige? Je li razlog tomu to što je to polje sad popularno ili ima i drugih motivacija?

B.J.: Ima više razloga. Jedna motivacija je u svakom slučaju nastavnička, jer činilo mi se neprimjereno da na studiju povijesti nemamo kolegije koji će govoriti o problematici nacija i nacionalizma. To je jedna ogromna tema u svjetskim razmjerima bez koje ne možemo govoriti o modernoj i suvremenoj povijesti. Činilo nam se nespojivo da studenti i studentice povijesti završe studij a da nisu ništa slušali o teorijama nacionalizma. Isto tako što, nažalost, kod nas se u historiografiji ne govori dovoljno o teorijama fašizma, totalitarizma itd. Mi povjesničari često koristimo te pojmove u nekom svakodnevnom značenju, ali smo zaista po tom pitanju najslabiji. Povjesničari se većinom fokusiraju na problematiku izvora koja je, naravno, bitna, ali nije jedina. Zato smo nazvali kolegij Historiografija i nacionalizam, koji pokriva mnogo toga. Dakle govori se o tome kako se proučavaju nacionalizmi, gdje se mogu predstaviti teorije nacija i nacionalizma, kakav je doprinos historiografije u tome, ali i na ovaj povratni način kako nacionalizam utječe na historiografiju. To je osobno bila moja snažna motivacija za kolegij jer, pomalo i preko portala Historiografija.hr i sudjelujući u različitim polemikama, primjećujem da se jednostavno ta pozicija povjesničara koji govori iz perspektive vlastite nacije gotovo ne propituje. Sljedeća motivacija su, naravno, ovi transnacionalni i globalni pristupi koji, gdje god da pogledate vani u historiografiji, jesu nešto o čemu se mnogo govori. To je bila prilika da možda sažmemo i uputimo na neke rasprave koje se odvijaju vani.

⁴ Doc. dr. sc. Filip Šimetin Šegvić prethodni je voditelj Centra za inovativne studije.

⁵ Radi se o prvome broju 52. sveska spomenutog časopisa iz 2020. godine. Na tragu toga bio je i 17. broj časopisa *Pro tempore* objavljen 2022. godine koji je nosio temat *Civilizacijski i kulturni susreti*.

N.T.: Još je tu jedan element koji je meni bio važan. U našim istraživanjima nekako se stalno susrećemo s određenim autorima, s određenim člancima na koje se referiraju različiti tekstovi, pogotovo u našem kontekstu – jugoistočnoeuropskom, srednjoeuropskom historiografskom kontekstu – koji je vrlo propulzivan upravo po pitanju tih tema (recimo, i habsburški studiji i odnos nacije i imperija). U tom smislu nam se isto činilo važno da se prevedu neki od tekstova koji su sada već praktički klasici, a koji, dijelom i zbog toga što nisu postojali prijevodi, nisu imali značajniju recepciju kod nas. Nastojimo na tome da se u tom znanstvenom smislu možda ti tekstovi rašire, afirmiraju, a onda i koncepti i pristupi koje ti tekstovi zagovaraju, koji nisu kod nas imali jako raširenu primjenu. Postojale su točke kod nekih autora, ali nije bilo baš neke značajnije recepcije toga.

B.J.: Pretpostavka je i da se danas povjesničari služe engleskim, pa zašto bi onda bilo potrebno prevoditi kada se možemo poslužiti izvornim tekstovima. Međutim ta produkcija je nepregledna i, kada vi nešto prevedete, ipak date tome važnost. Prijevodom obznanjujete da je tekst klasičan ili nezaobilazan. S druge strane (još jedna napomena kako je došlo do samog zbornika) postoji neka tradicija kod nas (koja mislim da je važna) sa zbornicima o metodološkim pristupima, o intelektualnoj historiji, o komparativnoj historiji, mikrohistoriji, kulturi sjećanja i pamćenja itd.: jednostavno, mi smo takva historiografija da nemamo deset zbornika o takvim temama nego je bitno tko će objaviti prvi zbornik na neku takvu temu. Zato mislim da je važno prevesti takve tekstove i na neki način sugerirati čitateljima i da na njih treba obratiti pozornost.

Pričali ste o kontekstu historiografije, a ja bih spomenuo i trenutačni kontekst, politički, društveni. Ova knjiga ironično izlazi u savršenom trenutku zbog dviju situacija (a zbog njih povjesničari često nastupaju u javnosti): prije svega 1100. obljetnica Hrvatskog Kraljevstva; a zatim i koncert Marka Perkovića Thompsona, najprodavaniji koncert u povijesti – pa se opet te priče vraćaju. Što mislite o tome?

B.J.: Naravno, neke su se stvari u međuvremenu dogodile i pojačale su na glasak na te teme. One su bile prisutne i prije, posebice pitanje nacionalizma: hoćemo li ga shvaćati u smislu problematične pojave s kojom želimo polemizirati, hoćemo li ga kritizirati, ispravljati ga ili ga shvaćati u neakvom neutralnijem smislu da opišemo što se sve zapravo događa s pitanjem nacionalne identifikacije i tako dalje. To su vječne teme i svakako je tu bio, barem u mom slučaju, određen impuls za neakvim kritičkim pozicioniranjem u svemu tome. Ono što mi se čini da je posebno u međuvremenu naglašeno jest ta problematika nacionalnog i globalnog. Na neki način sada s Trumpovom pobjedom globalizam je nešto što ima loše karakteristike, a nacionalno je nešto što je dobro, npr. suverenizam. To su, čini mi se, binarne opreke, pojednostavljena gledanja, stvari su ipak složenije i postoji više ispreplitanja nego što mislimo pa je na djelu i globalno i nacionalno i transnacionalno. S druge strane, kada pričamo o problematici Thompsona i koncerta... često se govori o pitanju NDH, o simbolima itd., ali to je samo jedan aspekt. Ja zaista mislim da

bez razumijevanja nacionalizma, funkcioniranja nacionalizma, emocija koje izražavaju npr. glazba i sport, bez svih tih fenomena kao ključnih teorijskih alata ne možemo razumjeti Thompsona i njegov veliki koncert.

N.T.: Da, i kada god da je knjiga izašla, čini mi se da bi bila aktualna. I to govori o tom trajnom značenju fenomena nacionalizma. Da je izašla prošle godine isto bi izašla u jeku neke obljetnice. Da je izašla za dvije godine opet bi bila neka obljetnica nečega ili nešto što bi se uklopilo u taj diskurs. Tako da se to područje nije ugasilo kao pomodno područje od osamdesetih do danas, nego je sada već u nekoj svojoj, recimo trećoj ili četvrtoj paradigmi. Dakle vidimo da je stvar o fenomenu koji je trajno prisutan.

B.J.: I ako samo mogu dodati, to što ste spomenuli, obljetnica Hrvatskog Kraljevstva, to nam je još jedna potvrda teze u knjizi o snazi nacionalne povijesti od 19. do 21. stoljeća, i zapravo ne samo obične nacionalne povijesti, nego upravo ove romantizirane nacionalne povijesti koja idealizira srednjovjekovna zlatna doba i predodžbe koje se time iskazuju.

Zadržimo se na hrvatskom nacionalizmu. Bilo je autora koji su se time bavili već ranije, prije svega Mirjana Gross, Petar Korunić i Nikša Stančić. Koliko nam te recentne teorije koje se pojavljuju u ovoj knjizi mogu pomoći u proučavanju hrvatskog nacionalizma? Naprimjer govoreći o problemu nejednake rasprostranjenosti nacionalizma u Hrvatskoj. Imali smo – da se sad zadržimo na Thompsonu – njegov zadnji koncert u Imotskom, ali teško da će takav koncert biti u Varaždinu. Možete i vi dati neke primjere iz prošlosti; ovo je možda više sociološki, a ne povijesni primjer.

N.T.: Smatram da definitivno te teorije mogu koristiti jer je to pitanje nečega što je generalno bilo zanemareno u dosadašnjim studijama o nacionalizmu, a to je dimenzija emocionalnog. Uglavnom je fokus bio na analiziranju ideologije i ideja koje stoje iza nekog nacionalizma – pa i sada kada stalno spominjemo taj koncert i rasprave oko njega. Tu su rasprave oko toga što simbolizira – radi li se o rehabilitaciji NDH? – znači, na nekoj idejnoj razini, a ne spominje se toliko taj emocionalno reproduktivni aspekt u smislu reprodukcije nacionalizma u svakodnevici. Tako da imamo taj aspekt svakodnevnog nacionalizma što bi se u hrvatskom kontekstu itekako moglo analizirati. Nisu s nama samo tu koncerti kao veliki događaji, tu su i svakodnevne manifestacije koje reproduciraju nacionalizam, tu je sport kao možda jedan od najvažnijih fenomena u našem kontekstu. Ali Brubaker je zgodan baš za analizu tih popularno-kulturnih fenomena jer on ističe taj značaj, odnosno važnost tih pojedinačnih događaja koji predstavljaju izboj nacionalizma, a koji se onda ne moraju prelijevati u takozvano normalno vrijeme. Često se govori o tome što takav jedan veliki događaj znači, daje li on nekakvu dijagnozu društva u vremenu, a Brubaker nam može koristiti u smislu da se to gleda kao jedan događaj koji ne mora nužno imati dijagnostičko značenje za svakodnevicu u smislu prevalencije nacionalizma.

B.J.: Samo bih se nadovezao na ono što je već Nikola, čini mi se, pisao u svom uvodu ili barem govorio na tribini. Ta historiografija koju ste prije

spomenuli – Gross, Stančić, Korunić – bila je fokusirana na to kako objasniti porijeklo hrvatske nacije i ono što je bilo jedna od velikih tema historiografije nacionalizma općenito, a to su nacionalno-integracijske ideologije. Međutim čini mi se da smo stali na tome, a vrijeme je da otvorimo čitav niz novih pristupa o svakodnevnom nacionalizmu, pitanjima nacionalne identifikacije pa evo i nacionalne ravnodušnosti. Jednostavno, jako je mnogo tema i pristupa koji stoje, što se tiče hrvatske povijesti, još uvijek nedotaknuti. I kada spominjemo pitanje ovih regionalnih razlika, naravno da je tu prisutno pitanje utjecaja rata, a veza rata i nacionalizma je jedna od ključnih pojava. Tako da bismo mogli sad navesti barem deset tema koje bi se mogle istraživati inspirirane novim pristupima.

Brubakerov članak posebno je zanimljiv zbog kritike pristupa grupiranja, odnosno terminologije koja se koristi pri istraživanju nacionalizma, ali čini mi se da se previše usredotočuje na utjecaj elita, tj. na tzv. etnopolitičke poduzetnike koji guraju nacionalizam u prvi plan, često radi nekih drugih ciljeva. Je li bio neki pokušaj da ga se kritizira?

N.T.: Pa ima zapravo i u ovom zborniku na jednom mjestu – zgodno je to što se tekstovi koji su skupljeni na neki način svi međusobno referiraju. Heaney u svojem tekstu o emocijama i nacionalizmu u jednom dijelu ima kritiku Brubakerova pristupa. On tvrdi kako Brubaker nije izašao iz te intelektualističke paradigme, odnosno iz te iste opozicije razuma, emocija i tako dalje i kritizira što i dalje koristi pojam nacionalnih identiteta, identifikacija, za razliku od ovog što sam predlaže i što je na tragu Siniše Maleševića: habitus i sl. Ali Brubaker je zanimljiv između ostalog i zato što je taj njegov tekst definitivno najutjecajniji. Zato smo ga i stavili na sam početak jer on je na neki način lansirao tu cijelu generaciju teoretičara, istraživača i dao je osnovnu potku u ovom intelektualnom smislu sa svojom kritikom koju spominjete i s razlikovanjima koja izlaže. Tako da će se taj tekst, definitivno gdje god da zagrebete, pojaviti u nekom smislu bilo kao osnovno polazište bilo kao nezaobilazno mjesto da se kritički osvrnete na njega.

B.J.: Da, i za Pietera Judsona⁶, u primjeni na Habsburšku Monarhiju, i za druge autore.

N.T.: Da, ili za Jeremy Kinga.⁷

⁶ Misli se na djelo *Habsburg Empire: A New History* koje je prevedeno i na hrvatski, vidi: Pieter Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, prev. Karmela Cindrić (Zagreb: Sandorf, 2018).

⁷ Vidi Jeremy King, *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948* (Princeton: Princeton University Press, 2005); također Jeremy King, „The Nationalization of East Central Europe: Ethnicism, Ethnicity, and Beyond,” u *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, ur. Nancy M. Wingfield i Maria Bucur (West Lafayette, Purdue University Press, 2001).

Zanimljiva je struktura djela: zapravo imate dvije knjige u jednoj, koje se čak mogu i odvojiti. Prva se bavi historiografskim nacionalizmom i recentnim studijama nacija i nacionalizma, a druga se bavi transnacionalnom i globalnom historijom. Jesu povezane, ali opet je svaka jedan zaseban blok tekstova. Je li to bila ideja od početka ili vas je usmjeravalo upravo to što – kako ste spomenuli na tribini – za neke tekstove niste mogli dobiti licencu, pa ste morali uzeti druge?

B.J.: Ovo je bila ideja unaprijed. Da i nismo dobili neki tekst, tražili bismo drugi tekst sličnoga tipa koji bi imao svoju funkciju. U prvome dijelu funkcija je bila ta da se prvo pokaže što bi bio taj historiografski nacionalizam ili metodološki nacionalizam i da se, naravno, ukaže na neke nove pristupe unutar teorija nacija i nacionalizama. Drugi dio knjige je – ako smo rekli u prvom dijelu što je problem s historiografskim i metodološkim nacionalizmom kada se ne može iskoračiti iz okvira nacije – želja da govorimo o alternativnim pristupima. S te strane transnacionalni i globalni pristupi zaista jesu druga i drugačija tema, ali su direktno povezani na način da žele ponuditi rješenje, uspješno ili ne, tom prvom problemu. To je bila poveznica u strukturi.

N.T.: Mislim da se na kraju ne radi o svim tim peripetijama kojih je stvarno bilo. Bilo je dosta teško nabaviti sva prava za tekstove što samo govori o stanju akademije trenutno, ali nije na kraju bilo toliko velikih promjena. Samo jedan tekst nam je otpao zbog prava, koji je onda zamijenjen drugim. Unatoč tome neke stvari smo mijenjali, npr. trebao je biti zastupljen jedan tekst od Stefana Bergera, ali kako smo znali da je u pripremi taj zbornik koji je baš Bergeru posvećen, onda smo zaključili da nema smisla da njegov tekst uvrstimo u knjigu, pa smo ga zamijenili. Ili, recimo, razmatrali smo da bude Maleševićev tekst unutra, ali smo na kraju odustali jer je dosta toga njegovog prevedeno, pa smo se ipak odlučili za neke druge autore koji nisu toliko prevedeni i da uključimo ne samo anglosaksonsku tradiciju nego ovu francusku i njemačku. Ali na kraju – ono što je Branimir rekao na početku – iako je to sve dugo trajalo i bilo iscrpljujuće, finalni proizvod je ono što smo zamislili na samom početku, uz manje modifikacije.

Francuski analist Pierre Vilar objavio je jedan članak tijekom 1980-ih u kojem tvrdi kako je nacionalistička historiografija – odnosno historiografski nacionalizam prema današnjoj terminologiji – 19. i 20. stoljeća služila državi, za razliku od historiografije njegova vremena koja više nije nacionalistička.⁸ Četrdeset godina nakon tog teksta mi i dalje raspravljamo o tim temama. Jesmo li se stvarno odmaknuli od tog historiografskog nacionalizma, ali smo i dalje ostali zarobljeni u ovom metodološkom?

B.J.: Mi smo zapravo željeli pokazati da su te stvari i dalje prisutne: u nekim trenucima kao dio nekog izričitog historiografskog nacionalizma, a naravno da su prisutne u vidu ovog metodološkog nacionalizma. Ovo što ste rekli s

⁸ Članak je objavljen i kod nas u prijevodu: Pierre Vilar, „Država i nacija u svesti Španaca: sadašnjost i historija,“ prev. Nenad Fejić, *Naše teme: časopis mladih o društvenim zbivanjima* 30/12 (1986): 2085–2100.

Vilarovim člankom iz 80-ih dobro se uklapa, jer se 80-ih u društvenim znatnostima smatralo da vrijeme nacionalizma prolazi, da je ta štetnost, odnosno užas svjetskih ratova jednostavno neprihvatljiv i da tko bi želio ponoviti takvu vrstu ultranacionalizma koji je vodio do toga. Međutim to je bila još jedna od krivih pretpostavki. S druge strane u historiografiji su smatrali da su napravili alternative. Vilar je smatrao da su oni to postigli sa socijalnom historijom – pa dobrim dijelom i marksističkom historiografijom, a on je bio marksistički orijentiran – da su napravili odmak od toga. No posvetili smo tome i mi pozornost u knjizi. Historiografija koja se bavila radničkim pokretom (naizgled internacionalnim), historiografija koja se bavila poviješću žena (također naizgled internacionalnom), povjesničari koji su sebe percipirali kao kritičari nacionalizma, koji su promovirali komparativnu historiju, zapravo nisu bili dovoljno osviješteni da to nisu nadišli. Ako su i nadilazili historiografski nacionalizam, nisu nadišli takozvani metodološki nacionalizam, odnosno ostali su u nacionalnim okvirima. Znači da su se bavili radničkim pokretom, ali prvenstveno francuskim i drugim nacionalnim radničkim pokretima, te je bilo malo internacionalnih projekata. Tako i s poviješću žena; povjesničari su se bavili vlastitim nacionalnim sredinama, a komparativna historija, za koju se mislilo da nadilazi nacionalne okvire, zapravo se pokazala iz perspektive transnacionalne historije da ih dodatno učvršćuje i smatra ih neprijepornima, odnosno ne problematizira ih. Tako da naša knjiga odražava te nove polemičke rasprave koje ukazuju na to da ono što ste mislili da je nadilaženje historioografskog nacionalizma i samog nacionalizma zaista nije bilo tako.

Dakle, rekli biste da smo ostali zarobljeni i dalje u metodološkom nacionalizmu, iako više ne slavimo nužno neke događaje u historiografiji?

B.J.: Bit će i dalje onih koji će pristajati uz historiografski nacionalizam, ali i oni koji smatraju da su ga nadišli često ostaju u okvirima metodološkog nacionalizma. Transnacionalni i globalni pristup pokušava ga nadići, ali i tu su velike debate uspijeva li on zaista nadići tu nacionalnu paradigmu koju smo stavili u naslovu knjige.

N.T.: Zanimljiva je isto ta promjena koju si spomenuo. Tijekom 1980-ih prevladavao je optimizam po pitanju nacije, da bi potom unutar konteksta analista – znači Vilar piše ovaj tekst 1980, a koju godinu nakon toga je Braudel napravio zaokret sa svojom knjigom koja je nacionalna povijest Francuske.⁹ Tako da je to isto zanimljivo. I tada kreće ta cijela priča sa studijima nacionalizma.¹⁰ To je taj moment. Vilar je nekako zadnji glasnik tog optimizma i onda

⁹ Vidi Fernand Braudel, *The Identity of France*, 2. sv., prev. na engleski Sian Reynolds (New York: Harper & Row, 1990). Postoji i prijevod na srpskom jeziku Fernand Brodel, *Identitet Francuske: prostor i istorija: ljudi i stvari*, prev. Vladimir Pavlović (Podgorica-Nikšić: CID, 2010).

¹⁰ U studijama nacija i nacionalizma najčešće se 1983. godina smatra prekretnicom, kada su objavljena djela Benedicta Andersona, Ernesta Gellnera te Erica Hobsbawma i Terencea Rangera koja predstavljaju temelj modernizacijskih teorija nacija i nacionalizama. Sva tri djela prevedena su i na hrvatski jezik ili srpski jezik te će se ta izdanja navesti ovdje: Benedict Anderson, *Nacija, za*

kreće zaokret i priča s nacionalizmom. Kao što je Branimir spomenuo, na razini historiografije imamo odnos metodološkog i historiografskog nacionalizma i taj metodološki je uvijek nekako prisutan kod većine, ali gotovo svugdje su postoji s historiografskim nacionalizmom – to, naravno, uvijek ovisi i o samome historiografskom kontekstu i sl. Kad se gleda i anglosaksonski akademski kontekst, koji dosta – barem u okviru akademskog dijela – pokušava držati do toga da takav tip eksplicitnog historiografskog nacionalizma ne bude prisutan, i dalje tamo postoje i na američkim i na britanskim sveučilištima dvije struje: jedna koja eksplicitno želi stavljati naglasak na povijest Amerike ili na povijest Britanije, znači na nacionalnu povijest; i ova druga koja je usmjerena više na globalne i transnacionalne pristupe. A onda pak treća dimenzija priče je javna povijest, odnosno kada ti akademski povjesničari izlaze u javnost s popularnim knjigama i sintezama, pregledima i tako dalje. Tu mi se čini da u pravilu možemo više govoriti o historiografskom nacionalizmu. Čak i u zapadnoeuropskom kontekstu će to biti knjige – dakle sad ne govorimo o znanstvenim monografijama, nego baš o popularnim – koje su u stilu: povijest Francuske, povijest Engleske; i koje imaju svoju trajnu publiku. Do dana današnjeg ta publika voli konzumirati takav tip proizvoda.

Kada je riječ o metodološkom nacionalizmu, možemo li i trebamo li se uopće od njega odmaknuti ili je dovoljno ono što je Stevo Đurašković rekao na tribini – dobra kontekstualizacija?

B.J.: U raspravi povodom tih tema su se pokazale dvije–tri pozicije: neki koji će i dalje inzistirati na transnacionalnom pristupu smatrajući da treba pod svaku cijenu nadići metodološki nacionalizam; netko tko se oko toga uopće neće uzrujavati, nastaviti će pisati i dalje u nacionalnim okvirima; i nekakva srednja pozicija koja kaže: „Može, nastavimo dalje s kombinacijom nacionalno-transnacionalno, ali u svakom slučaju budimo reflektivni i osviješteni da nacionalno nije jedan jedini pristup kojim se može krenuti“, i pritom da se ne uzima zdravo za gotovo bilo koja nacionalna kategorija koja se koristi, niti automatski podrazumijeva što bi to bio određeni nacionalni prostor ili što bi to bila nacionalna historiografija i sl. To je na neki način do svakog od nas kako će se postaviti u toj raspravi. Smatram da smo u knjizi dali dovoljno argumenata za različite pozicije. Naravno da ne možemo mi predvidjeti kako će se knjiga čitati i što će netko iz nje izvući. Osobno bih rekao da u svakom slučaju treba biti refleksivan, npr. kada slijedim pristup koji je nacionalno ukorijenjen. No ja bih volio stvari malo gurati u ovome smjeru transnacionalnog jer mi se čini da, usprkos tome što je nekad nacionalni okvir za neku temu nezaobilazan i bitan ključ objašnjenja, stvari su toliko isprepletene da, kada je riječ o hrvatskoj povijesti, mislim da ju u uskim nacionalnim granicama nije moguće tumačiti – odnosno to nije historiografija koja nas danas može potpuno zadovoljiti.

mišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma, prev. Nata Cengić i Nataša Pavlović (Zagreb: Školska knjiga 1990); Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, prev. Tomislav Gamulin (Zagreb: Politička kultura, 1998); Erik Hobsbom i Terens Rejndžer, ur., *Izmišljanje tradicije*, prev. Slobodanka Glišić i Mladena Prelić (Beograd: Biblioteka XX. vek, 2011).

N.T.: Da, i čisto kao dodatak na to: ono što bih osobno razlikovao je metodološki nacionalizam od bavljenja nacionalnim temama. Metodološki nacionalizam mora podrazumijevati – zato govorimo o nacionalizmu – prisutnost ideologema u metodološkom kosturu nekog istraživanja koji je u pravilu nereflektiran, iako može u nekim slučajevima biti svjesno prisutan, ali u pravilu je nereflektiran. Riječ je doista o tome da se elementi nekog nacionalizma pojavljuju u metodološkoj konstrukciji, u metodološkom pristupu istraživanju. S druge strane transnacionalne paradigme se mogu baviti nacionalnim temama, ali da to ne bude na nacionalistički način. Imali bi određenu distancu po tome smislu.

I da se stavi u neki kontekst šireg područja kojeg danas sačinjava više nacionalnih država.

N.T.: To se na neki način zato i iskristaliziralo jer je to najbolji način da se dobije ta šira perspektiva, odnosno da se izađe iz uske nacionalne perspektive. Čak i ovo što je Branimir spomenuo da komparativna historija ima svoja ograničenja, pogotovo ako gledamo u strogo teorijskom smislu u kojem je ona često ostajala metodološki u okviru nacija jer je uzimala nacije kao jedinice analize. Ali već i to je bilo dovoljno da se kod određenih autora razbije ovaj historiografski nacionalizam i da se rasprši ta ekskluzivnost, specifičnost određenih nacionalnih slučajeva koji su obično bili impostirani onda u konkretne nacionalne ideologije. Dakle već je to na neki način iskorak. Zbog toga ti transnacionalni pristupi mogu biti s jedne strane model za pisanje alternativnih tipova povijesti, ali mogu biti i samo korektiv prilikom bavljenja nacionalnim temama – znači, da nam služe kao poticaj da osvijestimo taj aspekt.

B.J.: Osvrnuo bih se još jednom na pitanje razumijevanja. Recimo, hrvatska povijest u 19. stoljeću i Habsburška Monarhija. Nije dovoljno razumjeti taj odnos samo iz perspektive hrvatske povijesti koja je do danas dominirala jer i biblioteke, studijski programi, arhivi itd., sve je na neki način formirano u ovom nacionalnom okviru, ali taj nacionalni okvir jednostavno pokazuje svoja ograničenja. Što mi znamo o nekim drugim zemljama u Habsburškoj Monarhiji, a bez čega ne bi bilo moguće razumjeti hrvatsku povijest? I s druge strane možemo li razumjeti Habsburšku Monarhiju ako ne ulazimo u novu historiografiju imperija, ako ne razumijemo funkcioniranje drugih imperija i uopće te literature? Zbog toga mislim da je postojalo opravdano nezadovoljstvo granicama nacionalne historiografije, iako je naravno ona nezaobilazna i nekad je ta lokalna perspektiva jako bitna da bi pokazala neku specifičnost. S druge strane, na ovoj široj razini, kada se govori o nastavi povijesti i drugim područjima poput historiografije, nacionalni identitet (pa onda i u politici, po mom sudu) služi za isključivanje drugih perspektiva. Nacionalni identitet se nikada ne shvaća dovoljno pluralno, uvijek se podrazumijeva jedan jedini pogled na nacionalni identitet – koji u biti, nažalost, služi za isključivanje drugih perspektiva. To je za mene veliki problem zbog kojeg sam na neki način polemički ušao u ovu priču.

N.T.: Još samo jednu sitnicu da dodam. Čisto iz literarnog aspekta nacionalne povijesti su već toliko puta ispričane od 19. stoljeća do danas. Prak-

tički se ne može više napraviti ni zanimljivo povijesno štivo. Kakva bi to bila nova nacionalna povijest koja bi bila ponovno po istom modelu pisanja nacionalne povijesti. Onda se možemo baviti samo neakvim detaljima, ulaziti sve detaljnije i detaljnije, razlagati određena povijesna razdoblja itd., ali to sve interpretativno ostaje u istom okviru i zbog toga mi se čini da imamo taj problem da često domaća historiografija nije dovoljno atraktivna ni zanimljiva za širu publiku.

B.J.: Kad smo kod novih perspektiva, postoji globalna povijest Francuske, Njemačke i Italije. Naravno, one se fokusiraju na šire okvire, govore o migracijama – što uvijek naleti na kritike odnosa globalizam–nacionalno – međutim to su zaista interesantna istraživanja. Vi možete pisati globalnu povijest Hrvatske i to je jedna potpuno drugačija perspektiva na nacionalnu povijest nego što ste ju gledali do sada. Zbog toga ta strana djela preporučujem studentima i studenticama, kolegama povjesničarima i povjesničarkama. To su, čini mi se, vrlo interesantna istraživanja koja mogu dati nove perspektive.

Koja je svrha, za koga se onda piše ta transnacionalna povijest? Georges Duby je u jednom svom intervjuu rekao da su povjesničari uvijek istraživali i pisali za nekog.¹¹ Za koga bi onda pisali transnacionalni povjesničari i može li se transnacionalna povijest pisati za širu publiku ili za svrhe obrazovnog sustava?

N.T.: Ovo što je sad Branimir spomenuo, vidimo da već postoje primjeri globalnih povijesti koje su imale široku diseminaciju. Meni se čini da je to kod nas sada izazov. Naravno, mi smo primarno našu knjigu imali u vidu akademske historiografije i znanstvene produkcije i tu još ima puno posla, ali ono što je definitivno idući veliki izazov i čega nema ni na vidiku bio bi takav tip knjiga koje bi bile usmjerene ka široj javnosti. Naša historiografska produkcija se uglavnom bavi – sada govorimo o toj popularnoj, ne o znanstvenoj – velikim kontroverznim nacionalnim temama, pogotovo iz 20. stoljeća, a ne toliko (bar meni nisu razvidni primjeri) literaturom koja bi bila na tragu globalne i transnacionalne povijesti. Tako da mi se to definitivno čini kao idući veliki izazov.

B.J.: To je bitno pitanje – i to je Nikola govorio ranije – da u javnom prostoru dominiraju te nacionalne povijesti. Zaista, nekad se dobije dojam da je kod transnacionalnih i globalnih pristupa riječ o nekom malom akademskom krugu povjesničara i povjesničarki namijenjenih akademskoj publici. Zato mnogi od njih govore o tome kako da se promijene odnosi snaga, kako da prenesu široj javnosti takav pogled na povijest. Ja ne bih rekao – iako je to izazov kao što je rečeno – da je to sad nešto tako drastično teži ili problematičan pristup, pa da se on ne bi mogao napisati popularno i sl. Globalna povijest Hrvatske ili neka druga povijest se zaista može pisati na isti pristupačan način kao što bi se pisala nacionalna. Jedino je problem što kroz čitavo naše obrazovanje, u obljetnicama (1100. godina Hrvatskog Kraljevstva i druge) imamo taj

¹¹ Vidi Georges Duby, „Historičar danas,“ prev. Mirjana Paić, *Naše teme: časopis mladih o društvenim zbivanjima* 30/12 (1986): 2065–2084.

habitus nacionalne povijesti, pa stvari gledamo u nacionalnim okvirima i ovo nam je nešto novo, nekakav odmak. Uvijek kad je nešto novo onda se s tim malo svađate, bunite se, niste možda toliko navikli na taj novitet i treba nekog vremena da ga možda prihvatite. To je nekakav izazov što se tiče recepcije, ali inače ne vidim prepreke da se ne bi moglo pristupiti nekom projektu pisanja transnacionalne povijesti namijenjene široj publici.

N.T.: Ono što je možda najveći problem s time trenutačno je što sve ove popularne knjige obično nastaju na temelju već postojećeg znanstvenog istraživanja. Mi nemamo dovoljno akademske znanstvene produkcije o tim temama kada je riječ o hrvatskoj povijesti, znači da se vide neke transnacionalne globalne veze Hrvatske (i u ranijim razdobljima i u 19. i 20. stoljeću) koje vam onda mogu služiti kao podloga za sintezu. To je ono što je eventualno prepreka, ali nije nepremostiva. Može se recimo za uzor uzeti strana literatura. Ovo što Branimir kaže, nije to sad toliko nepremostiva stvar, ali bilo bi idealno kada bi na obje razine to funkcioniralo, znači i na razini znanstvene produkcije koja stvara neku vrstu infrastrukture, a onda i na razini šire diseminacije u javnosti. I u školstvu su postojali neki projekti (prije svega *Joint History Books*) između niza jugoistočnoeuropskih zemalja (Grčka, Srbija, BiH itd.). Uglavnom, bilo je pokušaja da se napravi kurikulum koji bi bio na neki način transnacionalni.

B.J.: Da, postoje i zajednički njemačko-francuski udžbenici povijesti, dakle takvih pristupa ima. Mi smo knjigu priredili prvenstveno za akademsku publiku i na neki način želimo popularizirati ove teme unutar akademske historiografije, a onda naravno da se to možda proširi dalje.

Kada govorimo o transnacionalnoj i globalnoj historiji, jesu li pojedine teme i pristupi već ranije viđeni? Spomenuli smo Braudela ranije, što je njegovo Sredozemlje? Pokušavamo li sada teoretiziranjem popularizirati stare pristupe?

B.J.: To je vječno pitanje. Je li ono što se predstavlja kao novo, pa i radikalno novo, postojalo ranije? I zaista, kada se govori o nekim izvorima globalne povijesti, pokazat će se na povjesničare od ranije. Neki će kretati od Herodota i njegovog interesa za širi svijet izvan grčkoga. Naravno, tu je i Braudel. To je transnacionalna i globalna povijest bez daljnjeg, koja uzima u obzir transnacionalne i globalne odnose u nekakvom regionalnom smislu. Dobar pokazatelj nove paradigme po meni mogu biti nova imenovanja, npr. ako osmislimo nove pojmove kao što su transnacionalno i globalno. Time pokazujemo da smo svjesni kako radimo nešto drugačije i onda to povlači za sobom određenu vrstu teoretiziranja pa onda i novih pristupa. Da, zaista su mnoge od tih stvari postojale i prije, ali za ovo bih ipak rekao da je nešto bitno novo: da se ukazuje na eurocentričnost prethodnih globalno orijentiranih pristupa, da se dovode u pitanje kategorije koje smo koristili, poput nacionalne identifikacije i tako dalje, i da se možda više problematiziraju nekakvi izazovi i problemi s kojima se takvi pristupi suočavaju. Sada ravnopravnije možemo uključiti i afričku povijest i azijsku i neku drugu jer je, naravno, i Braudel imao neke svoje granice.

Tako da bih ja rekao da postoje prethodnici, ali da je ovo ipak nešto malo drugačije i novo.

N.T.: Svaki novi pristup na neki način traži svoje prethodnike, ali u retrospektivi. Da biste mogli nekoga definirati kao prethodnika nečega, morate prvo imati definiran novi teorijski okvir ili pristup koji onda projicirate u prošlost. Čim se razvilo nešto očito je postojala potreba za time, a pogotovo zato što vidimo da stvar nije efemerna – znači nije riječ o jednom tekstu koji je negdje objavljen i koji manifestno daje neki pristup koji je onda ostao na tome i nije nikad dobio ni svoju primjenu. Riječ je o nečemu što je već dugi niz godina postojalo i što je u nekim akademskim kontekstima praktički pa postalo *mainstream*. Pogotovo kad govorimo o nekim američkim sveučilištima ili francuskim ili britanskim pa i njemačkim, možda čak i više u njemačkim nego u nekim drugima. To je nešto što ima i svoje katedre i svoje časopise i svoju znanstvenu infrastrukturu i svoju referentnu biblioteku – tako da u tom smislu to nije nešto što je akademska moda, nego već etablirano područje.

B.J.: Da, čini mi se da je taj odjek fascinantan, jer bilo je zaista različitih pristupa koji su imali sjajne pokušaje, a pitanje je koliko su se široko ukorijenili. Primjerice historija mentaliteta, da se vratimo na Anale, povijest emocija. Ima različitih interdisciplinarnih eksperimenata, no pitanje je koliko su zaživjeli. Ali ovaj odjek tzv. transnacionalnih i globalnih pristupa, kako god ih nazivali, skoro je globalan, i očito je bilo nešto u historiografiji zbog čega je prihvaćeno da iz perspektive profesije mi trebamo prelaziti nacionalne granice i da mi nismo samo nacionalni povjesničari. I zbog toga mi se čini da je historiografija toliko pošla u tom smjeru.

Smatrate li da je razvoj historiografije u neeuropskim i neameričkim državama (recimo, u Južnoj Americi, Aziji, Africi) bio važan?

N.T.: Mislim da nije toliko razvoj historiografije koliko je novim sredstvima u komunikaciji omogućeno da se uopće historiografski globalno komunicira. Dakle kada pogledate, recimo, Braudelovo doba: Vi morate čekati da vam neka knjiga stigne poštom s drugog kraja svijeta. To su velika fizička infrastrukturalna ograničenja. Danas možete pristupiti i arhivima i literaturi iz cijelog svijeta u par klikova miša. Vi imate sve sada na raspolaganju za takvo nešto. Zato mislim da i nije toliko slučajno da se u zadnjih 20-ak godina događa taj proces. To je naprosto sada omogućeno internetom, digitalizacijom, svim tim. Razvoj historiografije je išao dosta često po istom modelu na globalnoj razini.

B.J.: Sigurno, da nije uznapredovale globalizacije, ne bismo govorili o globalnoj historiji. Jednostavno, uvjeti su bili drugačiji i međunarodni povjesničari su često imali samo međunarodne i svjetske kongrese na kojima su se okupljali i to bi bilo to. Pa i francuski Anali koji su nadnacionalno orijentirani, bez sumnje, bili su kritizirani da su ostali u prilično francuskim granicama.

N.T.: Ili europskim u najboljem slučaju.

B.J.: Danas je jednostavno sve više specijalizacija samih europskih povjesničara za svijet, a s druge strane i razmjena studenata i nastavnika je neu-

sporediva s bilo čime drugim, tako da su nastali pravi uvjeti za globalnu povijest, iako strukturna nejednakost i asimetrični odnosi u akademskoj zajednici i dalje postoje, bez daljnjega.

Matthew Connolly u svojem je članku prevedenom u vašoj knjizi napisao sljedeću rečenicu: „Naravno, djela govore više od riječi. Nova će polja postati poznata po radovima koji inspiriraju, a ne po još manifesta.“ Time je implicirao kako se o transnacionalnoj i globalnoj historiji puno teoretiziralo, ali su se malo primjenjivale u praksi. O takvom stavu danas se može polemizirati, o čemu svjedoči i zadnji rad u vašoj knjizi koji daje bogati pregled literature transnacionalne i globalne historije, ali istina je da se puno teoretizira. Smatrate li da je to teoretiziranje potrebno ili bi historiografija trebala biti poučna isključivo na temelju primjera?

N.T.: Pa mogli ste vidjeti u ovim tekstovima na početku, koje možemo nazvati teorijskim tekstovima, da svi imaju identičnu strukturu, a to je da izlažu određena teorijska pitanja nakon čega slijedi studija slučaja. Brubaker ima studiju slučaja; Tara Zahra ima nekoliko, odnosno stalno daje primjere iz svojih istraživanja; Heaney ima studiju slučaja na kraju vezanu uz njegova istraživanja Irske i tako dalje. Zapravo, za sve autore koji su ovdje zastupljeni ne može se reći da su puki teoretičari. Svi su redom prije svega povjesničari koji su se bavili svojim određenim istraživanjima i koji su u tim svojim istraživanjima proveli taj pristup za koji se zalažu i koji onda naknadno teorijski konceptualiziraju. Tako da je cijela ova stvar proizašla iz prakse, odnosno iz pokušaja da se pišu drugačije povijesti, a onda je tek došla teorijska konceptualizacija.

B.J.: Da, apsolutno. Ja volim razmatrati teorijska pitanja – kao što ste i Vi rekli na početku razgovora, Brubaker me potaknuo na razmišljanje oko nekih stvari koje smatramo podrazumijevajućim. Ali zaista, ako će se transnacionalna i globalna historija etablirati, to će uspjeti zahvaljujući praktičnim djelima. Ako ćemo napisati funkcionalnu globalnu povijest Hrvatske onda ćemo zaista pokazati da je taj pristup moguć. S druge strane jedno je kad manifestno krenete i onda vidite da ima nekih problema jer jednostavno ne možete obuhvatiti sve – ili su dosadašnja djela obuhvaćala jedno, a drugo su isključivala – odnosno, uvjereni ste da ste transnacionalni, a ustvari ostajete u nacionalnim okvirima i sl. Zato mislim da je neka načelna pitanja teško zaobići i važna su za raspravu, ali naravno da je ključno pitanje prakse za pitanje etabliranja, no mislim da zajedno idu na neki način i teorijski i praktični dio.

N.T.: U ovom slučaju mi se čini da je praksa i bila ta koja je probila tu cijelu priču, jer ne bi imala takvu recepciju da nije već u startu pokazano na konkretnim istraživanjima kako to izgleda – ovo što smo govorili u našem kontekstu; i habsburški studiji i tako dalje. Dakle ta Judsonova knjiga ne polazi od nekog teorijskog manifesta, nego se nastavlja na čitav niz istraživanja koja su provedena na konkretnim studijama slučaja koje primjenjuju taj pristup, a koja u velikoj mjeri tada nisu bila eksplicirana na teorijski način. Dok imamo nekih drugih pristupa koji su ostali na papiru, odnosno ostali manifesti. Čini mi se da je možda od najmanje primjene, kada govorimo o pristupima u ovoj

knjizi, pristup *histoire croisée*. On je možda najviše teorijski impostiran i možda najmanje baš u praksi proveden. Dakle ta teorijska kompleksnost reflektira da je proizašao više iz teorijske refleksije, a ne iz teorijske konceptualizacije postojeće prakse.

Hrvatska je u prošlosti bila na sjecištima carstava, a imali smo i iskustvo multinacionalnih država – Jugoslavije i Habsburške Monarhije. Unatoč tome kod nas transnacionalnu historiju nalazimo tek u tragovima. Mislite li da bi naši povjesničari trebali – naravno, s povezivanjem s povjesničarima iz regije – ući u projekte i istraživanja? Postoje li mogućnosti za takvo nešto?

B.J.: Meni se čini da tu nema alternative. S jedne strane, zaista ono što ste rekli, Hrvatska ima iskustva neke granične povijesti, pogranične povijesti s različitim carstvima, s brojnim isprepletanjima, pa u krajnjem slučaju transnacionalnim iskustvima. Zato mislim da se i ne može drugačije pisati. Previše po nekoj inerciji idemo za time da smo nacionalni povjesničari koji se bave samo hrvatskom povijesću, odnosno vadimo tu hrvatsku povijest iz nekih širih okvira: habsburških, jugoslavenskih ili nekih drugih. Naravno, ima to svoju neku političku povijest i političku osjetljivost nekih tema, susjedskih odnosa i čega sve ne, ali meni se čini da se sa svakim daljnjim ostajanjem u takvim granicama nekako sve više sužavamo. Zaista ne znam zašto se ne bi hrvatske znanstvene institucije predstavile u tom širem transnacionalnom okviru, zašto kod nas ne bi bili neki centri za bavljenje habsburškom povijesću, jugoslavenskom ili nekom drugom.

N.T.: Mi za sve imamo nekog pojedinca koji se nečime bavi. Ono što kod nas nema, to što je i Branimir govorio, jest povezivanja koje bi onda baš bilo okupljeno oko nekog projekta ili nekog centra itd., koji bi se mogao razviti i onda povezati izvan granica Hrvatske s drugim povjesničarima u neki transnacionalni projektni tim. Uzmimo za primjer ovaj europski projekt na kojem Branimir sudjeluje, *Horizon Europe*, koji je uglavnom iz područja književnosti. Nemamo takav primjer kada je riječ o historiografiji.

B.J.: Meni se čini da je danas na neki način međunarodna suradnja imperativ i zaista kod nas ima brojnih povjesničara koji surađuju s kolegama iz ostalih zemalja, bez daljnjega, kao što i istraživački borave vani; ali kad pogledamo produkciju knjiga, one su uglavnom određeni aspekt nacionalne povijesti ili sinteze nacionalne povijesti i jako se teško odlučujemo za šire zahvate pa onda i možda malo ambicioznije zahvate.

N.T.: Mislim da tu do neke mjere igra i sigurnost, odnosno ostajanje unutar nečega što je poznato pa onda i ekspertiza koja dolazi s time da se ostaje u granicama onog što je poznato. Kod nas često zna postojati i taj negativan stav prema stranim povjesničarima koji se bave domaćim temama. Smatra se da oni ne znaju dovoljno, da nisu uronjeni u kulturu, u područje itd. – ali to je na neki način u redu. Možda, naravno, neće nešto pravilno izgovoriti, pogriješit će nešto, ne znaju savršeno jezik itd., ali ne čini mi se da je to najveći problem i da bi to bilo dovoljno da se odbaci takav pristup ili da ne uzimamo

teme koje nam nisu bliske. Kada razmislite, dobro je da nam se povijest pojavljuje kao nešto strano, a ne kao nešto što je poznato. Ako nam se povijest konstantno pojavljuje kao nešto što je poznato, onda zapravo pred očima nikada nemamo povijest, nego imamo sadašnjost.

B.J.: Da, i nekad baš treba pogledati vlastitu povijest iz neke druge perspektive: iz perspektive Britanije, Francuske ili neke druge države. Podrazumijevamo mnoge stvari, ne izlazimo iz uobičajenih okvira i percepcija nam je već na neki način previše uhodana. Treba ju malo razdrmati.

Dva su najvažnija postulata vezana za transnacionalnu historiju: kulturni transfer i povijest isprepletanja, uz koju se veže i povijest ukrštanja (histoire croisée). Espagne u svome članku prikazuje francusko-njemačke kulturne transfere, ali to su dvije velike analitičke jedinice, tj. nacionalne jedinice. Iako on kaže da bi bilo bolje da se uzmu neke sitnije, regionalne ili gradske, one se i dalje mogu smatrati velikim analitičkim jedinicama. Hrvatski povijesni prostor i prostor središnje i jugoistočne Europe mnogo je kompleksniji. Na njemu živi puno više naroda i religija i pluralniji je po svemu. Smatrate li da je zbog toga pristup povijesti ispreplitanja primjenjiviji?

B.J.: Postojali su određeni teorijski sljedovi, u nekom trenutku je u prvom planu bila komparativna historija, to je bio glavni i jedini pristup koji je dominirao u transnacionalnim okvirima i u tom smislu su djelovali naši studenti koji su odlazili na Srednjoeuropsko sveučilište u Budimpešti. Postojala je baš komparativna historija kao studijski smjer u sklopu kojeg su morali uzeti neku komparativnu temu kako bi izašli iz svojih nacionalnih okvira. Budući da se pokazalo kako komparativna historija podrazumijeva da nije bilo nekih doticaja između nacionalnih slučajeva, onda se oblikovala historija transfera kojom vidimo da postoje povezivanja, a potom se otišlo korak dalje kako bi se pokazala i mnoga međusobna ispreplitanja. Ne samo, dakle, da je transferirana neka ideja, nego su ta isprepletanja puno veća. Onda imamo i historiju ukrštanja koja je za neke autore možda još i korak više, ali to je već sad pitanje funkcionira li njezina primjena ili ne.

Želite li reći da je isprepletanje naprednija teorija od kulturnog transfera?

B.J.: Da, naišli su na neke probleme koje su pokušali riješiti nekim novim pristupom.

N.T.: To je bila ta kritika. Komparativna historija na neki način uzima dva entiteta koji su često bili nacionalno definirani (recimo Francuska i Njemačka) i onda ih uspoređuje; a historija transfera je tu onda bila kritički nastrojena prema tome, odnosno, zahtijeva da vidimo koje su stvarne poveznice, i onda su se fokusirali na ideje, proizvode ili ljude koji su iz jednog konteksta prelazili u drugi. A onda je historija ispreplitanja još „kritičkije“ nastupila prema tome, dakle da je tu i dalje kontekstualizacija ostala razdvojena. I dalje govorimo o dva nacionalna konteksta i na koji način nešto prelazi iz jednog i drugog i u tom se smislu mijenja. Ova historija isprepletanja bi onda trebala na neki način

i te kontekste razgraditi. Trebalo bi pokazati da su i ti konteksti među sobom isprepleteni. Da ne govorimo uopće o prijelazu iz jednog u drugog, nego da je već sama situacija postavljena tako da se radi o isprepletenim povijestima. To bi onda bila, nazovimo ju tako, treća generacija transnacionalnih pristupa.

Ako sam autore tog članka dobro shvatio [Bénédicte Zimmermann i Michael Werner, nap. aut.], važno je razumjeti različite narative koje dolaze s jedne i s druge strane, a ne samo proučavati kako su različiti pluralni identiteti zajednički postojali jer to je onda shared history.

B.J.: Da, to je dijeljena povijest. Ali ovdje se želi naglasiti da ne dijelite samo zajedničku povijest Jugoslavije i sl., nego da između vas postoji toliko brojnih preklapanja, ukrštanja, ispreplitanja i ljudi s isprepletenim identitetima – znatno više nego što ste spremni priznati kad gledate samo iz perspektive nacionalne povijesti koja teži povlačenju granica: moje, njihovo, naše, strano itd.

U zadnjem članku iz knjige donosite kritičan stav Davida Bella, tj. njegovu zabrinutost za zanemarivanje regionalne historije i regionalnih povijesnih impulsa kada govorimo o transnacionalnoj i globalnoj historiji. Koliko možemo uopće razumjeti regionalne uvjete u transnacionalnom i globalnom kontekstu? Pati li takav pristup od prevelike selektivnosti?

B.J.: To su bile neke prve kritike globalne historije koju je prakticirao Christopher Bayly. Smatralo se da možda zanemaruje lokalno ili regionalno i onda on odgovara: „Ne, moramo uzimati sve razine, ali želimo pokazati na njihova međusobna preklapanja, reagiranje jedne na druge itd.“ To znači da, kada uzmete lokalnu historiju, pa čak i kada uzmete mikrohistoriju, zapravo postoji globalna mikrohistorija, što isto vrijedi i za lokalnu. Odnosno, možete se zaustaviti na nekoj lokalnoj točki Istre, Dalmacije ili negdje drugdje, ali da ste svjesni da one reagiraju na šire regionalne, nacionalne i možda globalne situacije. Nekad postoje direktne veze, u migracijama, u recepciji nekih ideja, a nekad čak vidimo – mislim da ima jedna knjiga, globalna mikrohistorija¹² čovjeka koji nikad nije putovao, ali je u sebi reagirao na globalne procese itd.¹³ To je nekakva intencija, da pokažete lokalnu povijest i regionalnu iz neke nove šire perspektive.

N.T.: Neke teme su same po sebi globalne i transnacionalne i ovo je sada pitanje skale, odnosno pitanje perspektiva, a ne same teme. Vi se možete

¹² Još jedan primjer globalno mikrohistorijske teme pruža nam hrvatska regija Turopolje krajem 19. st. Naime u Turopolju je krajem 19. stoljeća jedna francuska firma kupila dio turopoljskog luga koji je pripadao Plemenitoj općini, ali Turopoljci se nisu znali tomu prilagoditi. Umjesto da su prestali iskorištavati šumu, i dalje su se prema njoj ophodili kao da je njihova, što je dovelo do tužbe između francuske firme i Plemenite općine. Primjer pokazuje kako jedna velika firma, koja diljem Europe ima svoje šumske posjede, donosi visoki kapitalizam na selo koji se onda sukobljava s mentalitetom tamošnjeg stanovništva koje mu se ne može prilagoditi.

¹³ Vidi Donald Sachsenmaier, *Global Entanglements of a Man Who Never Traveled: A Seventeenth-Century Chinese Christian and His Conflicted Worlds* (New York: Columbia University Press, 2018).

baviti temom migracija tako da imate neku makropovijesnu perspektivu koja je bazirana na hrpi statističkih podataka i onda to pratite, neko mapiranje itd.; ali možete se situirati u jedno selo i gledati što se s njim događa kada, recimo, migracije prolaze kroz to selo. Ili što se događa ako globalna recesija uzrokuje da se jedna regija, npr. Slavonija, potpuno depopulira. Ne možete objasniti to što se događa bez šire slike europskih integracija ili ekonomske krize. Kako objasniti te migracije bez toga? Dakle, to je pitanje skale. Ekohistorija je na neki način inherentno transnacionalna, odnosno globalna. Što bi u ekohistoriji bila nacionalna povijest? Kao da priroda poznaje ljudske granice.

B.J.: Apsolutno. Također politička, ali i intelektualna historija, koja je jako zahvalna za takvo prelaženje nacionalnih granica, jer ideje cirkuliraju, knjige i tekstovi; tu čak možete imati slabije materijalne i druge uvjete i svejedno biti uključeni u širi svijet ideja.

Za kraj, globalna i transnacionalna historija. Dva termina, labavo definirana. Što je za vas jedno, a što drugo?

B.J.: Najgore pitanje na kraju, već kad smo umorni, kad je koncentracija na nuli i kad pristajemo na sve! Vidim da svaki pojedinu autor to često različito definira, što potvrđuje da je teško izbjeći neku vrstu teoretizacije jer jednostavno vas na to tjera načelno pitanje što je za vas globalno, a što je za vas transnacionalno. Meni se čini, onako kako su mnogi to definirali, da su transnacionalni oni fenomeni koji prelaze nacionalne granice. Neke transnacionalne ideje mogu biti ograničene i ne moraju biti na globalnoj razini, a globalna povijest je nešto što pratimo u nekom svjetskom globalnom okviru. Naravno da i globalna historija prelazi nacionalne granice, ali kada pričamo o tim skalama – za mene je slijed nacionalno, transnacionalno i onda globalno kao najšira dimenzija.

N.T.: To je jedna opcija kako se može to razgraničiti. Druga opcija – gotovo pa implicitno prisutna – jest da se pojam transnacionalnih pristupa ili transnacionalne povijesti shvati kao nadređeni pojam. Globalna je povijest primjer transnacionalne povijesti, odnosno jedan od pristupa koje možemo svrstati pod transnacionalne pristupe. Ali češće se ta polja razgraničavaju po njihovoj perspektivi: tako globalno uvijek uzima u obzir najširu moguću sliku, pa makar se to reflektiralo na nekom mikropodručju; dok transnacionalna historija ima neku razinu između, znači između nacionalne i globalne, neka mezoregija da ju tako nazovemo. To je druga opcija kako ih razgraničiti.

B.J.: Da, ili pak globalna historija kao pristup koji ukazuje na globalne međupovezanosti. No na kraju kod svakog autora nije loše na početku reći koje je njegovo poimanje termina. Čak i kada ovi pojmovi postanu toliko popularni, kao što smo rekli, kada to postaje na neki način trend i želimo ih izbjeći, možete opisati takve pristupe i da ne upotrijebite te riječi transnacionalno i globalno, ali iz samog vašeg teksta itekako se može vidjeti da proučavate šire perspektive.

Zahvaljujem na razgovoru!

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 20 2025.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XX, broj 20, 2025.

Glavna i odgovorna urednica
Marija Bišćan

Zamjenik glavne urednice
Ruben Prstec

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Ivan Moškato
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Urednici pripravnici
Tita Mikulaš
Benjamin Pintarec

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Tita Mikulaš
Ivan Moškato
Marko Perišić
Benjamin Pintarec
Ruben Prstec
Matija Pudić

Tajnik Uredništva
Marko Perišić

Recenzenti
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Mihovil Dabo
dr. sc. Vinko Korotaj Drača

dr. sc. Stipe Grgas
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Maja Katušić
Dea Marić
dr. sc. Lidija Nikočević
dr. sc. Ana Rajković Pejić
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Luka Špoljarić
dr. sc. Peter Štih
dr. sc. Nikola Tomašegović
dr. sc. Hrvoje Tutek
dr. sc. Nada Zečević
Andrija Živković

Lektura za hrvatski jezik
Antonia Buti
Nikolina Fajt
Grgur Gržetić
Lorenia Jantolek
Nera Kapustić
Mihaela Pokrivač
Martina Prosen

Lektura za engleski jezik
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Oblikovanje
FF Press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
d. o. o. Studio moderna

Naklada
Tiskano u 75 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa finansijski je omogućeno:

sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

sredstvima dobivenim na Natječaju za studentske programe Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno zahvaljuje na finansijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest

(za: Uredništvo Pro tempore)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>